

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ЮРИДИЧНІ
І ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Випуск 97

Київ
Видавництво «Юридична думка»
2025

УДК 34; 32
ДЗ6

*Затверджено до друку
та рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
(протокол № 6 від 24 червня 2025 р.)*

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень (категорія «Б»)**

**Збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Варшава, Польща).
Статті збірника прирівнюються до публікацій у зарубіжних фахових виданнях**

Редакційна колегія

академік НАН України **Ю. С. Шемшученко**, д.ю.н. **Г. П. Тимченко** (головний редактор),
д.ю.н. **О. В. Скрипнюк** (відповідальний редактор), д.ю.н. **О. Ф. Андрійко**, д.ю.н.
О. В. Батанов, д.ю.н. **У. Е. Батлер** (W. E. Butler, США), д.п.н. **О. В. Батрименко**, д.ю.н.
А. А. Бутирський, д.п.н. **К. М. Вітман**, д.п.н. **В. П. Горбатенко**, д.п.н. **Л. Донай**
(Lukasz Donaj, Польща), д.ю.н. **В. В. Дудченко**, д.ю.н. **О. О. Кармаза**, д.ю.н. **О. О. Кваша**,
д.і.н. **Л. І. Кормич**, д.ю.н. **С. О. Корось**, д.ю.н. **О. В. Кресін**, д.п.н. **І. О. Кресіна**, д.ю.н.
П. Ф. Кулинич, д.п.н. **Л. В. Лещенко** (Larysa Leszczenko, Польща), д.п.н. **С. М. Наумкіна**,
д.п.н. **А. І. Некряч**, д.п.н. **Д. В. Неліна**, д.ю.н. **Н. М. Оніщенко**, д.ю.н. **Н. М. Пархоменко**,
д.п.н. **Н. О. Піпченко**, д.ю.н. **Я. В. Сімутіна**, д.п.н. **М. В. Співак**, д.п.н. **О. М. Стойко**,
д.п.н. **Н. М. Хома**, д.п.н. **А. Шептицький** (Andrzej Szeptycki, Польща), д.п.н. **В. А. Явір**.

Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Публічне
ДЗ6 управління та адміністрування. Випуск 97 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького
НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2025. 300 с.

ISSN 1563-3349

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії держави і права, порівняльного правознавства, державного управління, адміністративного, конституційного, міжнародного, цивільного, аграрного, кримінального та інших галузей права. Проблеми сучасної політичної науки розкриваються у розділах з теорії та методології політологічних досліджень, історії політичної думки, правової, міжнародної, порівняльної та прикладної політології, етнополітології та конфліктології.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати знання з юридичних і політичних наук.

УДК 34; 32

Адреса редакції

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
E-mail: polit@ln.ua, polit4211@gmail.com
Тел. 279-73-96, факс 278-54-74
www.derzhava-i-pravo.com.ua

Частина 1

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ISSN 1563-3349

© Автори статей, 2025
© Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України, 2025
© Видавництво «Юридична думка», 2025

ВІЙНА В УКРАЇНІ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК ПОГЛИБЛЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ

Показано, що депопуляція населення України, значні військові та цивільні втрати, масштаби та темпи міграції, створили загрозу цивілізаційному майбутньому країни та національній безпеці держави. Проаналізовано наслідки військових дій для всіх складових демографічних процесів: народжуваності, тривалості життя, смертності та міграції. Кожен із цих аспектів проаналізовано з точки зору негативного впливу війни на їх динаміку та довгострокові наслідки для соціально-економічного розвитку країни та безпеку держави. Особливо автор акцентує увагу на значному зниженні народжуваності в умовах війни, що є результатом військових дій, життєвої невизначеності громадян, психічного стресу, економічних труднощів, руйнування ключових інфраструктурних об'єктів тощо.

Ключові слова: війна, бойові дії, демографічна ситуація, народжуваність, тривалість життя, смертність населення, міграція та імміграція, депопуляція населення.

Marchenko Yrii. War in Ukraine as a determining factor in the deepening demographic crisis

The purpose of the article is to analyze the catastrophic deepening of the depopulation of Ukraine as a result of military operations on its territory. The article shows that the depopulation of Ukraine as a result of the Russian invasion of its territory, significant military and civilian losses, and the scale and pace of migration have created a threat to the civilizational future of the country and the national security of the state. The article analyzes the consequences of military aggression for all components of demographic processes: birth rate, life expectancy, mortality and migration. Each of these aspects is analysed from the point of view of negative influence of war on their dynamics and long-term consequences for socio-economic development of country and safety of the state. At the same time, an author accents attention on fluctuation of level of birth-rate for years independence and her considerable decline in the conditions of war; that is the result of military operations, vital

© МАРЧЕНКО Юрій Васильович – доктор політичних наук, заступник начальника відділу Департаменту Державної податкової служби України; ORCID: 0009-0008-4063-0622; e-mail:veledar2222@gmail.com

vagueness of citizens, psychological stress, economic difficulties, destruction of key infrastructural objects and others like that.

Key words: war, hostilities demographic situation, birth-rate, life-span, death rate of population, migration and immigration, depopulation.

Актуальність дослідження зумовлена катастрофічним поглибленням депопуляції населення України внаслідок військових дій на її теренах. Війна спровокувала в Україні не тільки економічну та гуманітарну кризу, не бачену з часів Другої світової війни, але і руйнування всіх трьох демографічних складових формування людського капіталу: народжуваності, тривалості життя та міграції. Наслідками війни є зменшення показників народжуваності та тривалості життя з причини психічних розладів, руйнування структур життєзабезпечення, розривів в сімейних і громадських структурах, значного збільшення смертності серед цивільного населення та військових, вимушеної міграції населення через загрозу особистій безпеці та економічній нестабільності. Депопуляція населення України як наслідок війни є загрозливим викликом соціально-економічній, політичній та безпековій стабільності українського суспільства та його цивілізаційному майбутньому.

Метою статті є аналіз катастрофічного поглиблення депопуляції населення України внаслідок військових дій на її теренах.

Аналіз наукових досліджень показує, що демографічна криза, що існує в Україні і пов'язана із значним скороченням кількості населення країни, яке відбулося більш як за 30 років незалежності, його старінням, низьким рівнем народжуваності, високим рівнем смертності, трудовою міграцією з початком російської агресії на терени України набула масштабів загрозливої депопуляції і сутнісного виклику для національної безпеки держави.

Дослідженням різних аспектів демографічних процесів в Україні були присвячені роботи С. Аксьонова, В. Борисова, О. Богославця, Н. Бойко, А. Вишневецького, І. Герлах, С. Горбаня, О. Гладуна, А. Злотникова, А. Ковальчука, І. Курило, І. Лапшина, Е. Лібанової, Н. Левчук, О. Малиновської, І. Онопрієнко, С. Пирожкова, М. Степика, В. Стешенко, В. Токара, О. Петров, Л. Українця, Ю. Харатишвілі, П. Шевчука та ін.

Виклад основного матеріалу. Депопуляція населення України тривала весь період її незалежності, хоча на момент її про-

голошення у 1991 році чисельність населення країни становила 51,9 млн осіб, і за цим показником вона входила у шістку найбільших країн Європи. Однак за більше як 30 років незалежності населення країни скоротилося на 10 млн осіб, а коефіцієнт народжуваності на одну українку в 2020 році становив 1,22.

Бойові дії на території України критично поглибило депопуляційні процеси. Війна підвищила рівень смертності через загибель військових і цивільного населення, геноцидні практики стосовно патріотично налаштованих до України мешканців окупованих територій, загострення хронічних захворювань внаслідок постійних стресових ситуацій мешканців територій, які постійно обстрілюються, скорочення народжуваності внаслідок життєвої небезпеки та посилення міграційних процесів. До цього слід додати полон для частини військових і цивільних, а також примусову депортацію українців з окупованих територій, включаючи дітей. І якщо демографічну ситуацію українського суспільства ще до початку війни визначали як складну та кризову, то з її початком деякі дослідники кваліфікують як катастрофічну [1]. За оцінками В. Воскобойнікова, кожного року війни кількість померлих перевищує кількість новонароджених на 250-300 тисяч осіб [2].

Війна перш за все значно погіршила в Україні ситуацію народжуваності. У 2024 році в Україні народилось 176 679 дітей [3]. Така кількість новонароджених у 2024 році на 5,7% або на 10 708 дітей була меншою, ніж у 2023 році, а також на 35,5% або 97 093 дитини меншою, ніж у 2021 році. Для порівняння: у 2023 році зареєстровано 187 387 новонароджених дітей, а у 2022 році – 206 тисяч, в той час як у 2021 році – 273 772 новонароджені дитини. Окрім цих показників, на травень 2024 року були оприлюднені дані, що за час повномасштабної війни в Україні майже 2000 дітей загинули або були поранені. Після початку війни Україна встановила антирекорд по кількості народжених дітей на одну жінку – наразі цей показник становить 0,9, в той час як до війни він становив 1,16. Загалом у світі середній показник відтворення населення становить 2,2 дитини на одну жінку дітородного віку, а в країнах ЄС, де є складна демографічна ситуація, – 1,5 [4].

І хоча, як зазначає Є. Головаха, професійні демографи не прогнозують в Україні сплеску народжуваності, науковець вважає, що такого катастрофічного показника народжуваності, який нам про-

рокують, на рівні менше однієї дитини на сім'ю, не буде. Природний фактор збереження людського життя повинен спрацювати. Це дозволить зберегти 28-30 мільйонів наявного населення в Україні. А при такій кількості населення Україна здатна буде реалізувати завдання відновлення народжуваності – і це головне [5].

Тривалість життя є також одним із важливих показників ефективності та благополуччя соціальної системи. За 30 років незалежності в динаміці тривалості життя українців Н. Левчук виокремлює 5 основних періодів:

1) 1991-1995 рр. – період гострої демографічної кризи, визначальною ознакою якої стало різке зростання смертності населення й падіння тривалості життя;

2) 1996-1998 рр. – короточасне підвищення тривалості життя, в ході якого, однак, її показники не повернулися до рівня 1991 р.;

3) 1999-2007 рр. – стагнація в показниках життєзбереження населення, що було пов'язано з різноспрямованими економічними тенденціями того часу (фінансово-економічна криза 1998 р. та економічне зростання 2005-2006 рр.);

4) 2008-2013 рр. стійке підвищення тривалості життя (саме в 2009-2010 рр. тривалість життя в Україні нарешті не лише «повернулася» до її рівня в 1991 р. та відновила втрачені позиції, а й перевищила цей рівень), яке пригальмувалося з початком військового конфлікту на сході країни;

5) 2014 – 2020 рр. – період нестабільності й коливань під впливом різних факторів, основними з яких були збройний конфлікт на Донбасі та пандемія коронавірусної хвороби COVID – 19 [6]. Низький рівень тривалості життя українців має свої особливості. О. Гладун звертає увагу на дуже високу надсмертність чоловіків у працездатному віці (від 20 до 60 років), тривалість життя яких приблизно на 7-10 років менша, ніж у країнах Європейського Союзу. А розрив між тривалістю життя чоловіків і жінок в Україні становить 10 років, у той час як у провідних країнах Європи – 2-3 роки [7].

Аналізуючи чинники, які «відповідальні» за розрив у показниках смертності чоловіків працездатного віку в Україні та країнах Європейського Союзу, Н. Левчук виокремлює їх поведінковий характер. Вона стверджує, що в середньому 75% смертей у працездатному віці відбувається в Україні через хронічні захворювання

неінфекційного характеру, тобто хвороби, більшість з яких пов'язана зі способом життя [6].

І якщо падіння тривалості життя українців перших десятиліть незалежності зумовлювалося трансформацією соціальної системи суспільства, її невизначеністю та непослідовністю, що мало своїм наслідком втрату робочих місць, падіння рівня заробітної плати, значне зростання цін, наростання соціальної напруги у суспільстві, то з початком війни цілеспрямовано щоденно знищується населення України. Президент України В. Зеленський у інтерв'ю NBC News повідомив, що від початку війни загинуло понад 46 тисяч українських військових та ще 380 тисяч було поранено. Він також додав, що десятки тисяч військових зникли безвісті або ж можуть перебувати в полоні [8].

На початок 2024 року, за оцінками Міністерства охорони здоров'я України, кількість загиблих цивільних осіб перевищила 100 тисяч, а поранених – кілька сотень тисяч осіб. Крім того, порушення економічної діяльності та руйнування інфраструктури ведуть до збільшення смертності від непрямих наслідків війни, таких, як голод, відсутність медичного обслуговування та зростання захворюваності [9]. Окрім того, на кінець травня 2025 року, за інформацією Національної поліції, зниклими безвісти вважаються 2243 дитини. Станом на 5 квітня 2025 року, з початку війни загинуло 616 українських дітей, 1863 – зазнали поранень [10].

Наступною проблемою, яка призвела до суттєвого зменшення кількості українців внаслідок бойових дій, – це міграція, вимушений процес переселення громадян за межі своєї країни на постійне або тривале проживання в іншій. Міграція українців зазнавала декілька хвиль, і якщо перша (розпочалася з останньої чверті XIX століття і тривала до початку Першої світової війни), друга (охоплювала період між Першою і Другою світовими війнами у XX столітті), третя (розпочалася наприкінці Другої світової війни), четверта (у 1990 роках як репатріація та переросла у «заробітчанську» з середини 90-х років) достатньо досліджені істориками, демографами, економістами, етнологами, соціологами, то п'ята хвиля (яка почалася у зв'язку з війною), її особливості, наслідки та шляхи подолання ще тільки обговорюються науковцями.

Доречно згадати також потужні імміграційні процеси перших років незалежності, які ознаменувалися масовим поверненням

вихідців з України та їх нащадків. Упродовж 1991-1993 років до країни прибуло майже півтора мільйони осіб. Це було повернення вихідців з України з російської Півночі, Західного і Східного Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану. Більшість осіб, які поверталися, були етнічними українцями, 7% в'їзду забезпечило повернення на Батьківщину депортованих кримських татар. Завдяки імміграції населення країни не лише зросло чисельно (у 1993 р. воно сягнуло 52,2 млн осіб) попри від'ємні показники природного відтворення, а й зазнало структурних змін. За даними Всеукраїнського перепису 2001 року порівняно з радянськими часами питома вага етнічних українців зросла на 5,1 відсоткових пункти і сягнула 72,7% населення, чисельність кримських татар збільшилася у 5,3 раза, корінний народ становив 12,1% мешканців Автономної Республіки Крим. Для розвитку міграційних процесів перших років незалежності вирішальними були політичні, шоківі чинники міграції, обумовлені розвалом колись єдиної держави [11].

З початком бойових дій на території України міграційні процеси значно посилювалися. Тепер основним чинником міграції громадян України стало збереження власного життя та своїх рідних. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, 6,9 мільйона українців виїхали за кордон. Хоча демографи України дають меншу цифру – близько 5 мільйонів, але наголошують, що і це надто шалене число [2]. Відповідно до прогнозів щодо повернення українців на батьківщину науковці зазначають, що реально можна розраховувати на повернення третини. Як зазначає Е. Лібанова, хоча у 2022 році 90% респондентів стверджували, що обов'язково повернуться до України, потрібно зважати на наступні моменти: по-перше, що на політично дражливі питання респонденти відповідають, орієнтуючись значною мірою на власне бачення соціальних очікувань, оскільки, безумовно, соромно зізнаватися, що не збираєшся повертатися до дому; по-друге, питання ставиться сьогодні, а рішення ухвалюватимуться в майбутньому, з огляду на те бачення ситуації, що складеться в українських мігрантів згодом. Вони порівнюватимуть свої очікування способу життя в Україні та в місці, де вони проживають зараз; важливо також і те, скільки триватиме війна. З кожним місяцем цього страшного протистояння дедалі більше людей адаптуються за кордоном і дедалі більше руйнується інфраструктура в Україні [12].

Показники зниження народжуваності, зростання смертності, низького рівня тривалості життя, зростання міграції зумовлюють серйозні проблеми для ринку праці. Як зазначає О. Малиновська, міграція з України сягнула таких масштабів, які можуть викликати дефіцит працівників на ринку праці, принаймні в певних галузях і регіонах, посилити негативні демографічні тенденції. Особливо тривожним є вплив молоді та осіб із високим освітнім рівнем, що вже в недалекому майбутньому може перетворитися на гальмо економічного розвитку країни [11]. Аналітичний центр Rating Lab у своєму дослідженні щодо міграційних настроїв українців зазначає, що про виїзд частіше замислюється саме молодь. Якщо за даними дослідження про переїзд за кордон часто думали 25% респондентів, то серед молоді (16-34 років) цей показник сягає 40%, у той час як серед старших людей – лише 6%. Результати дослідження виявили і основні мотиви для міграції: кращі умови життя за кордоном – 63%; військові ризики – 60%; майбутнє дітей – 43%; працевлаштування – 36%. Важливо враховувати і ту інформацію, що 42% тих, хто серйозно замислюється про виїзд, активно відкладають гроші, третина вивчає мову та збирає інформацію про країну виїзду, а чверть вже займається оформленням документів.

Як свідчать результати дослідження Центру економічних стратегій, плани щодо повернення в Україну суттєво відрізняються між різними групами біженців. Йдеться про, умовно, політичних біженців, квазітрудомих мігрантів, класичних біженців і людей із зони бойових дій. Найбільше прагнення повернутися демонструють представники групи патріотичних біженців. Вони мають найміцніші зв'язки з Україною та мінімальні – з країною перебування. Логічно, що 86% із них планують повернутися додому. Натомість «квазітрудомих мігрантів» виїхали здебільшого з економічних, а не безпекових причин. Лише 13,5% із них хочуть повернутися. Це може свідчити про те, що вони знайшли за кордоном кращі умови життя. Не особливо прагнуть повертатися і класичні біженці – переважно жінки з дітьми, які виїхали в перші місяці війни. Серед них про готовність повернутися заявили лише 23% опитаних. Ця група найбільше змінила свої наміри щодо повернення порівняно з 2023 роком. Багато хто з них успішно інтегрувався в суспільство країни перебування, а ті, хто твердо планував повернення, уже це зробили. Щодо людей, які виїхали за кордон із зони бойових дій,

то 43% із них вже планують повернутися до України, попри те, що саме вони найбільше постраждали від війни, а багато хто з них втратив власні домівки.

Можна сказати, що вимушена міграція – це певною мірою трагедія української нації. Покидаючи свою країну, мігранти звільняють простір для інших народів. Звільнену соціальну нішу заповнюють емігранти переважно з нерозвинутих, проблемних країн. Вони поступово деформують соціокультурне середовище України. Це особливо небезпечно в умовах депопуляції українського народу внаслідок низької народжуваності та високої смертності. За оцінками експертів у найближчі 5-7 років доведеться залучати в країну мігрантів із Бангладеш, Індії, Африки та Близького Сходу. Оскільки в майбутній відбудові країни найбільше затребуваними будуть робітники, пов'язані з фізичною працею, рівень їх освіти, професійні та соціокультурні навички не матимуть суттєвого значення. В перспективі відбудови Україні не буде вистачати будівельників і всього, що пов'язано з будівельною галуззю. Не буде вистачати і людей, що працюватимуть у сільському господарстві. В країні недостатньо зварювальників – їх не вистачало ніколи, а зараз тим більше. У зв'язку з тим, що ставка буде робитися на звичайних працівників, зайнятих фізичною працею, людей, які не знають мови, не є фахівцями в тій чи іншій сфері, саме вони нам будуть потрібні [2].

Як свідчить досвід Європи, у більшості країн мігранти мають схильність до створення певних етнічних анклавів, тому тут з'являються навіть цілі регіони, де проживають виключно колишні іноземці. Вони створюють паралельне суспільство, яке живе за власними законами і правилами. Це можна пояснити культурними і економічними чинниками. Якщо рівень заробітної платні мігрантів буде низьким, то вони будуть гуртуватися, створювати анклав і народжуваність серед них буде високою. Як правило, приблизно такою ж, якою була у країні їх попереднього перебування, бо вони житимуть у своєму анклаві по своїх законах та традиціях. А це означає, що в Україні стрімко зростатимуть виплати при народженні дитини та всі інші соціальні виплати, щоб ці люди не жили за межею бідності.

Тож величезна кількість соціальних програм будуть працювати на іноземців, а не на українців. Саме таким є досвід інших євро-

пейських країн. Ще у 2010 році А. Меркель у Німеччині, Н. Саркозі у Франції та Д. Камерон у Великій Британії відверто заявили, що трудові мігранти є реальною проблемою, але ніхто всерйоз не займався вирішенням цієї проблеми. Але якщо добробут мігрантів буде на рівні середнього українського, то і демографічна поведінка цих людей буде приблизно такою ж. Як свідчить досвід інших країн, іноземці з середнім та високим рівнем достатку більш-менш рівномірно розселяються по території країни.

Водночас те, наскільки дефіцит робочої сили перешкоджатиме повоєнному відновленню країни, залежатиме від того, яку економіку ми розбудовуватимемо, вважає Е. Лібанова. Якщо намагатимемося відновити довоєнну трудомістку економіку, нестача робочої сили буде дуже відчутною. Якщо ж розбудовуватимемо сучасну економіку, високотехнологічну, не сировинну, виготовляти продукцію з високою доданою вартістю, у такому разі масштабний дефіцит відчуватиметься лише в певних галузях, зокрема в будівництві й дотичних галузях [12]. Слід врахувати і те, що найбільші промислові підприємства на сході України зараз зруйновані. Тож зрозуміло, що тут потреба в некваліфікованій робочій силі у зв'язку з цим зменшилася.

Актуальною є і потреба відпрацювання державних програм підготовки кадрів. За результатами соціологічного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у червні 2024 року, на питання про способи подолати дефіцит кадрів в Україні 52,4% респондентів обрали варіант відповіді «Програма залучення молодих фахівців», водночас «Програма навчання та адаптації для працівників старшого віку» обрали 30,2% респондентів, «Пристосування робочих місць та умов зайнятості для працівників старшого віку та працівників з інвалідністю» – 23,7%, «Підвищення віку виходу на пенсію» – 1,4%. Тобто, в уявленні респондентів, пошук резервів робочої сили потрібно концентрувати на молодих фахівцях, хоча в реальності чисельність молоді значно менша, ніж людей старшого віку, і дієвих інструментів для залучення молоді до ринку праці не існує [13].

Вирішенням проблеми дефіциту трудових ресурсів могло б стати підвищення ефективності малого та середнього бізнесу. Але в Україні умови для його ведення є несприятливими тривалий час. Здавалося б, повномасштабна війна мала внести свої корек-

тиви у взаємини між суспільством, бізнесом та владою, особливо коли зовнішній ворог виснажує країну. Проте цього не сталося. У результаті щорічного опитування великого і середнього бізнесу було виявлено, що зовнішня загроза позначилася лише на перших двох позиціях ризику для бізнесу – мобілізації та відтоку професійних кадрів. Далі, як і раніше, йдуть корупційні ризики (якщо в 2023 році вони становили 40%, то в 2024 році – 47%), незаконні дії державних органів (в 2023 році становили 42%, в 2024 році – 52%), незаконні дії правоохоронних органів (в 2023 році становили 24%, в 2024 році – 41%), недобросовісна конкуренція, медійні та кібератаки [14].

Висновки. Як показав аналіз, бойові дії на території України катастрофічно вплинули на всі складові демографічної ситуації – рівень народжуваності, тривалість життя, смертність населення та міграцію. Війна підвищила рівень смертності через загибель військових і цивільного населення, загострення хронічних захворювань через постійні стресові ситуації, скоротила народжуваність внаслідок знищення структур життєзабезпечення, особистої безпеки та посилила міграційні процеси. Після початку повномасштабного вторгнення Україна встановила антирекорд за кількістю народжених дітей на одну жінку – наразі цей показник становить 0,9, у той час як до війни – 1,16.

Суттєво вплинула війна і тривалість життя українців. Якщо у перші десятиріччя незалежності падіння тривалості життя українців зумовлювалося трансформацією соціальної системи, то з початком бойових дій цілеспрямовано щоденно знищується населення України. Значний вплив війна безпосередньо і опосередковано має і на рівень смертності як серед військових, так і цивільних.

З початком війни посилися і міграційні процеси з метою збереження власного життя та своїх рідних. За різними даними, терени України з початку війни залишили від 5 до 7 (за різними даними) мільйонів українців, що породило значний дефіцит робочої сили в різних галузях економіки. Втрата Україною такої значної частини працездатного населення, в той час як економіка потребує відновлення та значних трудових ресурсів, є складним викликом не лише для суспільства, а й для суверенітету держави в майбутньому. Водночас близько 75% українців, які перебувають за кордоном, є висококваліфікованими спеціалістами з вищою освітою, котрі вклада-

тимуться в економіку та розвиток чужих країн. Дефіцит власних трудових ресурсів породив серед науковців, політиків, урядовців ідею їх заміщення іммігрантами з інших країн, насамперед не дуже заможних. Амбівалентність цієї ідеї може бути в тому, що державні кошти вкладатимуться не у власне населення, для покращення демографічної та соціальної політики і ринку праці, а на утримання іммігрантів. І як показав досвід розвинених країн, існує ризик створення на теренах України «паралельного суспільства» – етнічних анклавів із власними мовою, культурою, законами і правилами тощо.

З метою стимулювання повернення мігрантів в Україну «Міністерство повернення» (національної єдності України) повинно, по-перше, співпрацювати з місцевими органами влади, стимулювати розробку ними програм повернення мігрантів. По-друге, разом із Нацбанком розробити фінансово-банківські програми повернення мігрантів. По-третє, запровадити в місцевому податковому законодавстві такі ті пільги, які б стимулювати приїзд чи повернення мігрантів.

1. Захарченко Ю. Демографічна криза в Україні дійсно проявляється: яка ситуація та що буде після війни. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20250212-demografichna-kryza-v-ukrayini-dijsno-proyavlyayetsya-yaka-sytuacziya-ta-shho-bude-pislya-vijny/> 2. Ігнатова І. Хто житиме в Україні після війни: демограф стривожив прогнозом. URL: <https://tsn.ua/exclusive/hto-zhitime-v-ukrayini-pislya-viyni-demograf-strivozhiv-prognozom-2762772.html> 3. У 2024 році народилося на 10708 дітей менше від тороріч. URL: <https://skilky-skilky.info/u-2024-rotsi-narodylosia-na-10708-ditey-menshe-vid-tohorich/> 4. Осадча Я. В Україні – антирекорд з народжуваності: на одну жінку менше однієї дитини. URL: https://lb.ua/health/2025/03/04/663811_ukraini_antirekord_z.html 5. Гурська М., Головаха Є. Гумор рятує українців від розпачу. URL: <https://www.sestry.eu/statti/gumor-ukrayinciv-ce-forma-protistoyannya-zhahu> 6. Левчук Н. Загальні тенденції та ставово-вікові особливості смертності й тривалості життя. Населення України: нариси про демографічний стан країни у перше тридцятиріччя незалежності. Київ: Наукова думка, 2023. С. 55-58. 7. Москаленко А. «Час забути, що нас було 40 чи 50 мільйонів»: демограф НАН про те, що робити з демографічною ситуацією в Україні. URL: <https://rubryka.com/article/demografichna-sytuatsiya-v-ukrayini/> 8. Зеленський розкрив нові дані про втрати серед українських військових. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2025/02/16/novyna/bezpeka/zelenskyj-rozkryv-novi-dani-pro-vtraty-sered-ukrayinskykh-vijskovykh> 9. Українські біженці війни за кордоном. НІСД.

30.04.2022. URL: <https://www.niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinski-bizhentsi-viyny-zakordonom> 10. Лубінець Д. В Україні зниклими безвісти вважаються 2243 дитини. URL: <https://weukraine.tv/povyny/v-ukrajini-zniklimi-bezvisti-vvazhajutsja-2243-ditini-lubinets/> 11. Малиновська О. Міграція та міграційна політика в Україні: трансформації доби незалежності. URL: <https://nam.kyiv.ua/files/publications/malynovska-olena.pdf> 12. Татік Ю. Можемо розраховувати на повернення третини мігрантів. Наскільки демографічну кризу переживає Україна та чи є з неї вихід. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/demografichna-kryza-v-ukrajini-skilki-lyudey-povernetsya-hto-i-chomu-jide-ta-yak-zapobigti-50473113.html> 13. Трудові ресурси для повоєнного відновлення України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. Аналітична доповідь Центру Разумкова. Київ: Razumkov centre 2024, 110-111. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/10/16/2024-Pyshchulina-TRUDJVI-RESURS-UKR-SAIT.pdf> 14. Сукманова.О. Бізнес визначив найбільші ризики, з якими стикався минулого року. І війна – неголовний з них. URL: <https://sk.ua/uk/biznes-viznachiv-najbilshi-riziki-z-jakimi-stikavsja-minulogo-roku-i-vijna-negolovnij-z-nih/>

References

1. Zakharchenko Yu. Demografichna kryza v Ukraini diisno proiavlaietsia: yaka sytuatsiia ta shcho bude pislia viiny. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20250212-demografichna-kryza-v-ukrayini-dijsno-proyavlyayetsya-yaka-sytuacziya-ta-shho-bude-pislya-vijny/> 2. Ihnatova I. Khto zhytyme v Ukraini pislia viiny: demohraf stryvozhyv prohnzom. URL: <https://tsn.ua/exclusive/hto-zhitime-v-ukrayini-pislya-viyni-demograf-strivozhiv-prognozom-2762772.html> 3. U 2024 rotsi narodylosia na 10708 ditei menshe vid tohorich. URL: <https://skilky-skilky.info/u-2024-rotsi-narodylosia-na-10708-ditey-menshe-vid-tohorich/> 4. Osadcha Ya. V Ukraini – antyrekord z narodzhuvanosti: na odnu zhinku menshe odniiei dytyny. URL: https://lb.ua/health/2025/03/04/663811_ukraini_antirekord_z.html 5. Hurska M. (2025). Holovakha: Humor riatiue ukraintsiv vid rozpachu. URL: <https://www.sestry.eu/statti/gumor-ukrayinciv-ce-forma-protistoyannya-zhahu> 6. Levchuk N. Zahalni tendentsii ta statevo-vikovi osoblyvosti smertnosti y tryvalosti zhyttia. Naseleennia Ukrainy: narysy pro demografichniy stan krainy u pershe trydtsiatyrichchia nezalezhnosti. Kyiv: Naukova dumra, 2023. S. 55-58. 7. Moskalenko A. «Chas zabuty, shcho nas bulo 40 chy 50 milioniv»: demohraf NAN pro te, shcho robyty z demografichnoi situatsiiei v Ukraini. URL: <https://rubryka.com/article/demografichna-sytuatsiya-v-ukrayini/> 8. Zelenskyi rozkryv novi dani pro vtraty sered ukrainskykh viiskovykh. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2025/02/16/novyna/bezpeka/zelenskyj-rozkryv-novi-dani-pro-vtraty-sered-ukrayinskykh-vijskovykh> 9. Ukrainski bizhentsi viiny za kordonom. NISD. 30.04.2022. URL: <https://www.niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinski-bizhentsi-viyny-zakordonom> 10. Lubinets D. V Ukraini znyklymy bezvisty vvazhaiutsia 2243 dytyny. URL: <https://weukraine.tv/>

novyny/v-ukrajini-zniklimi-bezvisti-vvazhajutsja-2243-ditini-lubinets/.
 11. Malynovska O. Mihratsiia ta mihratsiina polityka v Ukraini: transformatsii doby nezalezhnosti. URL: <https://nam.kyiv.ua/files/publications/malynovska-olena.pdf>.
 12. Tatic Yu. Mozhemo rozrakhovuvaty na povernennia tretyni mihrantiv. Naskilky demografichnu kryzu perezhivaie Ukraina ta chy ye z nei vykhid. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/demografichna-kryza-v-ukrajini-skilki-lyudey-povernetsya-hto-i-chomu-jide-ta-yak-zapobigti-50473113.html>.
 13. Trudovi resursy dlia povoiennoho vidnovlennia Ukrainy: stan, problemy, shliakhy rozviazannia. Analitychna dopovid Tsentru Razumkova. K.: Razumkov centre 2024, 110-111. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/10/16/2024-Pyshchulina-TRUDJVI-RESURS-UKR-SAIT.pdf>.
 14. Sukmanova.O. Biznes vyznachyv naibilshi ryzyky, z yakymy stykavsia mynulooho roku. I viina – neholovnyi z nykh. URL: <https://sk.ua/uk/biznes-viznachiv-najbilshi-riziki-z-jakimi-stikavsja-minulogo-roku-i-vijna-ne-golovnij-z-nih/>.

Marchenko Yurii. War in Ukraine as a determining factor in the deepening demographic crisis

The purpose of the article is to analyze the catastrophic deepening of the depopulation of Ukraine as a result of military operations on its territory. The article shows that the depopulation of Ukraine as a result of the Russian invasion of its territory, significant military and civilian losses, and the scale and pace of migration have created a threat to the civilizational future of the country and the national security of the state. The article analyzes the consequences of military aggression for all components of demographic processes: birth rate, life expectancy, mortality and migration. Each of these aspects is analysed from the point of view of negative influence of war on their dynamics and long-term consequences for socio-economic development of country and safety of the state. At the same time, an author accents attention on fluctuation of level of birth-rate for years independence and her considerable decline in the conditions of war, that is the result of military operations, vital vagueness of citizens, psychological stress, economic difficulties, destruction of key infrastructural objects and others like that.

In the article underline, that the increase of death rate is conditioned, foremost, by the direct consequences of battle actions, such as death of peaceful habitants and soldiery. Except that, the safety and socio-economic instability war-induced forces many families to put aside birth of children, that conduces to deepening of demographic crisis that began yet before war. In the articles analysed quantitative and quality aspects of mass migration of population of Ukraine, both internal and external that changed the demographic map of country substantially. Especially underline, that mass migration of young people and capable of working population not only weakens economic potential of Ukraine but also requires filling of labour-market by immigrants from not very solvent countries, that, as experience shows some to develop countries of the West, does not not only wish to assimilate to their sociocultural structures but

also have the opportunity and resources for creation of the reserved enclaves from it by a language, by a culture by customs and way of life. In the article, the author emphasizes that without proper state policy aimed at the return of refugees, stimulating the birth rate, and improving living conditions, demographic changes in Ukraine, exacerbated by military actions on its territory, will have long-term negative consequences for its political, socio-economic development, and the security of the state.

Underline on importance of the complex going near the decision of demographic calls descendant war, and necessity of development of effective state and privately-state strategies of providing of social and economic firmness of Ukraine, in the conditions of her post-war renewal. Such approach includes creation of the proper terms for effective business, overcoming of corruption, state program of return of refugees development, support of economic activity in деокупованих regions and sufficient investments for the sake of their renewal, and also forming of effective public social policy that takes into account new demographic calls.

Key words: war, hostilities demographic situation, birth-rate, life-span, death rate of population, migration and immigration, depopulation.